
MAGDALENA PIETRZAK*

Obraz Indian w Listach z podróży do Ameryki Henryka Sienkiewicza w kontekście publicystyki „Wędrowca”

Część I. Sposoby nazywania przedstawicieli społeczności indiańskiej¹

Listy z podróży do Ameryki Henryka Sienkiewicza są pokłosiem dwuletniego pobytu pisarza na kontynencie amerykańskim. Wyjazd opłacił redaktor „Gazety Polskiej” Edward Leo, w zamian Litwos miał nadsyłać korespondencje. Ukazywały się one w cyklu *Listy Litwosa z podróży* od 9 maja 1876 roku do 23 marca 1878 roku (Krzyżanowski 1956: 302). Podróż do Ameryki utrwalona w listach w zgodnej opinii badaczy twórczości noblisty „stała się rewelacją”, a autorowi przyniosła sławę, „jakiej jeszcze dotychczas nie doznał” (Żabski 1998: 62)². W ten sposób *Listy* udanie powiększyły listę publikacji poświęconych Ameryce i Amerykanom.

Zainteresowanie kontynentem amerykańskim widoczne było w XIX wieku, a nasiliło się zwłaszcza w drugiej jego połowie. To w latach 60. i 70. obserwuje się wzrost liczby publikacji (artykułów i książek) poświęconych problemom amerykańskim³. Gazety zamieszczały reportaże nadsyłane

* magdalena.pietrzak@uni.lodz.pl, doktor habilitowany profesor nadzwyczajny, Uniwersytet Łódzki, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, Zakład Historii Języka Polskiego, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź.

¹ Druga część opracowania *Sposoby prezentacji społeczności indiańskiej* została złożona do druku w XVII tomie czasopisma „Studia Językoznawcze” pt. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*.

² Szczegółowy opis wyprawy znajduje się w biografii pisarza, zob. m.in.: Krzyżanowski 1956; 1968; Żabski 1998; Szczublewski 2006.

³ Więcej na ten temat wraz z tytułami najważniejszych rodzimych i zagranicznych publikacji o Ameryce znajduje się w pracach: Najdera 1955: 73–81; Parafianowicz 2003: 5–6; Rólkowskiej 2009; Stockiej 2007; 2015.

przez korespondentów lub tłumaczenia prac obcojęzycznych. Zdzisław Najder w monografii poświęconej *Listom* wśród przyczyn popularności Ameryki w Polsce wymienia liczną emigrację polską za oceanem, przyspieszony rozwój ekonomiczny, kolonizację Zachodu oraz kojarzenie Stanów jako mitycznej krainy wolności (Najder 1955: 74). Ponadto Stany Zjednoczone pozostawały krajem na wpół jeszcze dzikim i pustym. Nie do końca uregulowana była sprawa rdzennych mieszkańców, czyli Indian. Walki czerwonoskórych z białymi osadnikami obrastały w liczne legendy. Dlatego też wśród tematów najczęściej poruszanych w publikacjach poświęconych Ameryce znaleźć można te dotyczące problematyki indiańskiej. Także Sienkiewicz, kiedy wyruszał w podróż, był ciekaw nowego kontynentu i jego mieszkańców. Z badań Zdzisława Najdera i Samuela Sandlera wynika, że Litwosowi znana była bieżąca publicystyka poświęcona Ameryce (Najder 1995; Sandler 1966). Ponadto nie miały wpływu na wyobrażenia pisarza, zwłaszcza jeśli chodzi o ludność indiańską, miały lektury z okresu młodości (Sandler 1966: 47). Zresztą w samych *Listach* Sienkiewicz weryfikuje swoje poglądy, na przykład na temat plemienia Siouxów: „[...] wojownicy Siouxów nie odpowiadali zupełnie temu ideałowi Indianina, jaki wyrobiłem sobie czytając powieści Coopera, Belwara i Sp.” (s. 109)⁴.

Celem opracowania jest zaprezentowanie obrazu rdzennych mieszkańców Ameryki Północnej, nakreślonego przez H. Sienkiewicza w *Listach z podróży do Ameryki*. Ze względu na bogactwo i zróżnicowanie zebranego materiału leksykalnego opracowanie zostanie podzielone na dwie części. Jest to jednocześnie dopełnienie problematyki podjętej w innym artykule, dotyczącym przedstawicieli obcych narodowości, ukazanych przez Litwosa w listach z Ameryki oraz *Listach z Afryki* (Kowalska, Pietrzak 2018). Obraz Indian jest zatem fragmentem szerszego widzenia, którego centrum stanowi zespół sądów i wyobrażeń o przedstawicielach innych narodowości, grup etnicznych itp., implikowany przez teksty prasowe pochodzące z 2. poł. XIX wieku. Tym samym odwołuję się do definicji językowego obrazu świata (JOS) zaproponowanej przez Jerzego Bartmińskiego⁵ i wykorzystuję „podmiotowy” wariant przywołanego pojęcia (Bartmiński 1999: 103–104)⁶.

⁴ Wszystkie cytaty za: Sienkiewicz 1986.

⁵ „Przez językowy obraz świata rozumiem zawartą w języku interpretację rzeczywistości, którą można ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy bądź to utrwalone w samym języku, w jego formach gramatycznych, słownictwie, kliszowych tekstach (np. przysłów), bądź to przez formy i teksty języka implikowane” (Bartmiński 1999: 104).

⁶ Pojęcie językowego obrazu świata funkcjonuje w dwu wariantach: „podmiotowym”, z przyporządkowanym mu terminem *wizji świata*, oraz wariacie „przedmiotowym”, odpowiadającym terminowi *obraz świata*. Wizja silniej niż obraz implikuje podmiot postrzegający (Bartmiński 1999: 103).

Konieczne zatem będzie uwzględnienie punktu widzenia przyjętego przez autora tekstu oraz perspektywy, z jakiej dokonuje się oglądu (interpretacji) danej kwestii. Zanalizowany w ten sposób materiał leksykalny pozwoli określić punkty widzenia oraz wskazać inwentarz aspektów, pod względem których postrzega się Indian zamieszkujących kontynent amerykański (jest to szczegółowy cel drugiej części opracowania). Sienkiewiczowski obraz Indian porównawczo odniósł do obrazu Indian kreślonego w artykułach publikowanych na łamach „Wędrowca” (1863–1906). Przypomnijmy, że „Wędrowiec” był tygodnikiem specjalizującym się w tematyce podróżniczo-geograficznej⁷. Według danych Anny Stockiej przez cały okres ukazywania się „Wędrowca” informacje dotyczące amerykańskiego Zachodu pismo opublikowało w ponad 150 numerach⁸. Przy czym najwięcej artykułów ukazało się w latach 70. i 80. XIX wieku. Jak zaznacza badaczka, wśród tematów poruszanych na łamach pisma największym zainteresowaniem publicystów tygodnika cieszyli się właśnie Indianie (Stocka 2015: 187). Na potrzeby niniejszego opracowania wybrano artykuły, które ukazywały się w „Wędrowcu” przed wyjazdem Litwosa do Ameryki oraz te z początku lat 80. XIX wieku⁹.

Przedmiotem niniejszego szkicu jest słownictwo nazywające przedstawicieli społeczności indiańskiej. Przedstawione zostaną nazwy Indian i plemion indiańskich, które wystąpiły w analizowanym materiale. Zwrócę uwagę na wariantywność nazw, synonimy, derywaty, formy apelatywne, nominacje wielowyrazowe (o charakterze neutralnym i nacechowanym), zakresy nazw i kontekst tekstowy, w jakim występują, oraz określenia o charakterze metaforycznym.

Analizę zebranego materiału leksykalnego rozpocznę od zdefiniowania leksemu *Indianin*. Z badań Aleksandry Niewiary opartych na źródłach pamiętnikarskich z XVII–XIX wieku, wynika, że nazwa *Indianin* do XVIII wieku swoim zakresem obejmowała mieszkańców Indii i Ameryki (Niewiara 2000: 114). Stan ten (pośrednio) potwierdzają dziewiętnastowieczne źródła leksykograficzne: SL, SWiL, SW oraz dwudziestowieczny SJPDor.

⁷ „Wędrowiec” ukazywał się w Warszawie w latach 1863–1906. Założycielem czasopisma był Józef Unger — znany warszawski drukarz i wydawca. Kolejno redaktorami byli: Władysław Anczyc, Filip Sulimierski, Artur Gruszecki, Wacław Holewiński, Józef Sikorski i Artur Oppman. Więcej informacji na temat czasopisma, jego profilu wydawniczego, tematyki artykułów znajduje się w opracowaniach poświęconych prasie polskiej, m.in. Giełżyński 1962; Kmiecik 1971; z kolei problematykę amerykańską w „Wędrowcu” szczegółowo omawia Stocka 2007; 2015.

⁸ Wiadomości o Ameryce przyjmowały niemalże każdą formę: „Czasami były to tylko krótkie notki zawierające ciekawostki z różnych dziedzin życia. Nierzadko jednak artykuły obejmowały kilka stron i drukowano je w kilku odcinkowych cyklach” (Stocka 2015: 187).

⁹ Zob. *Literatura*.

SL notuje następujące formy: *Indya*, *-yi*, *Indya Zachodnia w Ameryce*, *Indyan*, *Indyanin*, *Indycczyk* 'rodem z Indyi będący', *Indyanka* 'z Indyi rodzona'. SWil poświadcza następujące leksemy: *Indjanin* 'mieszkaniec Indjów, rodem z Indjów', *Indjanista* 'znający język indyjski', *Indyjski* 'z Indji, do Indji należący, języki indyjskie'. Z kolei w SW odnajdujemy dwie formy: rzeczownik *indiani-sta* 'znawca języka i rzeczy indyjskich' i przymiotnik *indyjski* 'od nazwy kraju Indje'. SJPDor notuje dwa przymiotniki: *indiański* 'odnoszący się do Indian', *indyjski* 'odnoszący się do Indii, związany z Indianami' oraz rzeczownik *indianista*, definiowany następująco 'specjalista zajmujący się językiem i kulturą Indian (niekiedy wyraz ten bywa wiązany nie z Indianami, lecz z Indianami)'. Z materiału leksykograficznego wynika, że dopiero słowniki dwudziestowieczne specyfikują zakres nazwy *Indianie*. Najwięcej informacji o Indianach (jako mieszkańcach Ameryki) dostarcza *Encyklopedia Olgerbranda*. Pod hasłem *Indjanie* czytamy: 'pierwotni mieszkańcy Ameryki, tak nazwani przez odkrywców Nowego Świata, mniemających, że znaleźli w nim ostatni kraniec Indji; stanowią odrębną rasę ludzi, nazywaną także od ich cery *rasą czerwoną*, a od ich ojczyzny *rasą amerykańską*' (Olgerbrand 1898–1912: VII 266).

W *Listach* podstawowa forma *Indianin* (liczba mnoga *Indianie*, nazwa żeńska *Indianka*) pojawia się ok. 120 razy. Oprócz niej w zestawie nazw znalazły się określenia specyfikujące, np.: *Indianie kalifornijscy* (s. 259), *Indianie Pawnis* (s. 126) / *Indianie Pawnisowie* (s. 401), rzeczownikowe nazwy plemion indiańskich: *Siouxowie* (ok. 20 użyc, np. s. 104, 105, 109, 120), *Apacze/Apaches*¹⁰ (4 użycia, s. 109, 242, 259, 277), *Komencze/Comanches* (4 użycia, np. s. 109, 242, 259), *Cahuijja/Cachuilla* (5 użyc, np. s. 276, 277), *Poncas/Ponkowie* (4 użycia, np. s. 289, 315), *Mohawowie* (2 użycia, s. 276, 277), *Przełute Nosy* (2 użycia, s. 279, 326). Pojedyncze użycia mają następujące plemiona: *Czarnonodzy*, *Arikanie*, *Dakoci*, *Płaskie Głowy* (s. 315), *Pawnisowie*, *Uronowie* (s. 120). Zbliżoną znaczeniowo grupę tworzą nazwy analityczne utworzone przez połączenie rzeczowników *plemię*, *pokolenie*¹¹ z nazwą własną, np. *pokolenie Cachuilla* (s. 258), *plemię Utes* (s. 290) oraz połączenia wskazujące na militarny kontekst: *poselstwo Siouxów* (s. 108), *wojownicy Siouxów* (s. 109). Grupę nazw własnych odnoszących się do Indian uzupełniają nieliczne wprowadzanie, ale charakterystyczne dla warstwy onimicznej tekstu, nazwy konkretnych postaci. Chodzi tu głównie o wodzów plemion indiańskich: *Siedzący Byk* (ang. *Sitting Bull*) / *Siedzący Buhaj* (s. 318), *Biały Ptak* (ang. *White Bird*, s. 279) i *Crazy Horse* (*Szalony Koń*, s. 319). W *Listach* Litwosa pojawiają się ponadto nazwy postaci fikcyjnych: *Pero* (*Pies, takie było imię Indianina*, s. 268), *Ramon* (s. 245, 247), *U-wa-ka* (s. 257, 258), pół-Indianka *Donna Refugio* (s. 278).

¹⁰ Widoczne są wahania w zapisie nazw niektórych plemion. Z reguły pisownia angielska pojawia się w pierwszych użyciach, w kolejnych zaś wersje spolszczone.

¹¹ W SJPDor *pokolenie* w drugim ze znaczeń to 'ród, szczerp, plemię'.

Wymienione *nomina propria* pełnią w strukturze tekstu głównie funkcję poznawczą oraz informacyjną. Umieszczone w odpowiednich kontekstach przekazują czytelnikowi wiedzę o istnieniu poszczególnych plemion czy postaci, ich roli w historii Stanów Zjednoczonych, w ten sposób podkreślają realizm świata. Widoczne jest wahanie w zapisie niektórych nazw oraz w ich odmianie, co poświadcza jeszcze nie do końca ustalony ich status w polskiej ortografii i w systemie fleksyjnym.

Grupę neutralnych synonimów nazwy podstawowej *Indianie* tworzą rzeczownikowe użycia leksemów *czerwonoskóry*¹² i uniwerbizmu *czerwony*, występujące na ogół w liczbie mnogiej, np. *zajścia z czerwonoskórymi* (s. 188), *siły czerwonoskórych wyczerpały się* (s. 319), *wojny czerwonoskórych ze Stanami* (s. 290), *spędził bowiem między czerwonymi czas dość długi* (s. 106), *walka z czerwonymi* (s. 242), *ziemia oddana czerwonym* (s. 121). Liczne poświadczenia mają peryfrazy z przymiotnikowymi użyciami leksemów *czerwonoskóry* i *czerwony*. Ośrodkiem wyrażenia jest wówczas rzeczownik o znaczeniu militarnym, z reguły *wojownik*, *wojownicy* — na określenie zbiorowości — czy sporadycznie *strzelec*: *czerwonoskórzy wojownicy* (s. 315, 385), *czerwonoskórzy strzelcy* (s. 290), analogicznie: *czerwony wojownik* (s. 110, 305), *czerwoni wojownicy* (s. 104, 108, 120, 258), *czerwony hajdamaka* (s. 190).

Ogółem, określenia proste i złożone z leksemem *czerwony* zostały poświadczone 25 razy, a ze złożeniem *czerwonoskóry* ok. 17 razy. Zwłaszcza struktury nazewnicze z rzeczownikiem *wojownik/wojownicy* wyraźnie wskazują na kontekst wojenny (walki z białą ludnością lub walki międzyplemienne), w jakim Indianie są obrazowani w Sienkiewiczowskich *Listach*.

Podsumowując, nazwa *Indianie* oraz jej bezpośrednie bliskoznaczniki (o neutralnym zabarwieniu) wystąpiły w *Listach* ponad 200 razy, co niewątpliwie wyraża nie tylko zainteresowanie Sienkiewicza plemionami indiańskimi, lecz także potrzebę przybliżenia i wytłumaczenia polskiemu czytelnikowi sytuacji Indian w Ameryce Północnej. Nazewnictwo wykorzystane przez korespondenta „Gazety Polskiej” należy do podstawowego repertuaru nazw określających przedstawicieli plemion indiańskich i można je odnaleźć w artykułach zamieszczonych na łamach „Wędrowca”. Oprócz nazw wykorzystanych przez Litwosa w publikacjach „Wędrowca” znalazły się następujące formacje analityczne: *Indjanie*¹³ *Ameryki Północnej* (IAP), *Indianie północnego zachodu* (IAP), *północnoamerykańscy Indianie* (IAP), także złożenie

¹² SW: *czerwonoskóry* ‘mający skórę czerwoną, miedzianego koloru’; SJPDor: *czerwonoskóry* ‘mający czerwonawy odcień skóry’. Zarówno SW, jak i SJPDor notują, że rzeczownikowe użycie leksemu *czerwonoskóry* oznacza Indianina; w SW także rzeczownik *czerwonoskórzec* ‘człowiek czerwonoskóry, Indianin’.

¹³ Nazwa *Indianie* nie ma w artykułach „Wędrowca” ustabilizowanego zapisu, obocznie występują *Indjanie* (Cz, zapis wielką literą), *indjanie* (IAP, zapis małą literą).

Czerwonoskórzec (SiA), które nie występuje w *Listach*. Zdecydowanie więcej jest w „Wędrowcu” nazw poszczególnych plemion (ze względu na edukacyjny i informacyjny charakter artykułów). Sienkiewicz zamieszczał nazwy tych plemion, przez których terytoria podróżował lub o których słyszał. Warto ponadto odnotować, że w *Listach* nie używa pisarz rzeczownika *szczep* jako synonimicznego względem określeń *plemię*, *pokolenie*. Ma ono natomiast liczne poświadczenia w artykułach „Wędrowca”. Oto wybrane użycia z jednej strony artykułu: *Indianin ze szczepu Modoc lub Maudan* (IAP I, s. 21), *szcypy Crows w Montanie* (IAP I, s. 21), *wszystkie szczepy Indian* (IAP I, s. 21), *ze szczepów, które żyją w górach* (IAP I, s. 21). Z kolei rzadko autorzy artykułów używają uniwerbizmu *czerwon*i. Wprowadzenie do korespondencji z Ameryki tylko części określeń nazywających Indian można tłumaczyć „selektywnym podejściem [Sienkiewicza — M.P.] do materiału leksykalnego” (Mariak 2011: 154), która to cecha wyróżnia warsztat artystyczny noblisty. Brak nominacji wielowyrazowych może być efektem dążności do prostoty przekazu wiedzy o Indianach. Określenia specyfikujące (*Indianie północnego zachodu, północnoamerykańscy Indianie*) wydłużają nazwę i są sygnałami „uczoności” wywodu.

Przypatrzmy się teraz kontekstom, w jakich najczęściej występowały nazwy z wydzielonych powyżej grup. Kontekst tekstowy może nadać nazwom własnym znaczenie, będzie to zatem przyczynek do sposobu obrazowania Indian przez Sienkiewicza i w tekstach „Wędrowca”. Zaczniemy od *Listów z podróży do Ameryki*. Pierwszym kontekstem tekstowym, w jakim mówi się o Indianach, prowokując tym samym pojawienie się nazwy *Indianie* lub jej neutralnego synonimu, jest zagłada rdzennej ludności Ameryki. Indianie w *Listach* Sienkiewicza: *giną, znikają, są tępieni* (s. 104), *są nienawidzeni i pogardzani* (s. 110), *tłuczeni, zabijani, wycinani, duszeni, ściera się ich z powierzchni ziemi, strzela się do nich jak do psów, przyprowadza do rozpacz* (s. 104), *zachęca do zemsty nad nimi* (s. 105). Czasowniki i frazy werbalne nazywające wprost lub opisowo czynność *zabijania* presuponują z jednej strony pozytywne wartościowanie Indian jako narodu uciskanego, a z drugiej negatywne ich ciemiężycieli. Oto wybrane cytaty:

[1] Trudno zrozumieć do jakich granic dochodzi **nienawiść i pogarda** kresowych Amerykanów względem Indian (s. 110).

[2] [...] ale też prawda także, że **pograniczni biali** zupełnie **nie uważają Indian za ludzi; wytępienie** zaś ich poczytują za zasługę wobec ludzkości. Człowiek biały, według pojęć pogranicznych, ma także same prawo **tępić** Indian, **jak grzechotniki, szare niedźwiedzie i inne szkodliwe stworzenia** (s. 110).

[3] Nowy osadnik zapowiada wprawdzie zwykle, że każdego Indianina, którego ujrzy w takim a takim promieniu od swej fermy, **zastrzeli jak psa**, nie pytając czy winien, czy nie winien (s. 121).

[4] **tłuką** wszystkich napotkanych Indian (s. 227).

Z kolei nazwy konkretnych plemion indiańskich pojawiają się w dwóch kontekstach: w charakterystyce poszczególnych stanów Ameryki Północnej [5]–[6] oraz w opisach walk toczonych przez plemiona indiańskie [7]:

[5] Prócz tego Dakota zamieszkała jest przez liczne i bardzo wojownicze narody Indian: **Siouxów, Ponków, Czarnonogich, Arikanów, Dakotów, Płaskich Głównych** i innych (s. 315).

[6] Te to właśnie kaniony służą za schronienie dość licznyim pokoleniom indyjskim należącym częścią do plemienia **Utes**, częścią do **Poncas** i do **Siouxów** (s. 289).

[7] Po wojnie z **Siouxami** poczęła się wojna z **Przekłutymi Nosami** w Ajdaho (Idaho), dalej zająciami z **Ponkasami**, a na koniec z **Utami** (s. 324).

Trzeci kontekst stanowią opisy zagrożeń, z jakimi powinni liczyć się podróżujący po Ameryce. Warto zwrócić uwagę na fakt, że, zdaniem Sienkiewicza, Indianie stwarzają zagrożenie porównywalne z zagrożeniem ze strony dzikich zwierząt. Oto cytaty:

[8] [...] mogli konno albo pieszo odłączać się od karawany i przetrząsać okolice, nie pojedynczo jednak, ze względu na bezdroża, **Indian i niedźwiedzi**, ale po dwóch najmniej (s. 294–295).

[9] Trzebaż będzie [...] **trzymać nocą straż za majdanem od Indian i dzikich zwierząt**, a wreszcie dążyć naprzód w kraju bezludnym, bezdrożnym i przepełnionym trudnościami (s. 289).

Z kolei w artykułach „Wędrowca” dużo miejsca poświęca się okrucieństwu Indian, oraz ich niechęci do poddania się procesowi cywilizowania. Nawet jeśli wspomina się o winie rządu amerykańskiego czy prowokacjach ze strony białych osadników, to informacje te są neutralizowane przez doniesienia o kolejnych napaściach plemion indiańskich. Już w pierwszym akapicie artykułu pt. *Indianie Ameryki Północnej i ich życie społeczne* (IAP) postawiona została następująca teza: „Dziś indjanin w rzeczywistości przedstawia się i jest najzaciętszym wrogiem wszelkiej cywilizacji, jest postrachem osadników w zachodnio-amerykańskiej części Stanów Zjednoczonych” (IAP, s. 20). Dalsza część artykułu (i zarazem całego cyklu) stanowi uzasadnienie tej tezy. Indianom przypisywane są negatywne pod względem moralnym czyny: kradną konie, palą chaty białym osadnikom, mordują, są barbarzyńcami, *bawią się mordem, rabunkiem, kradzieżą, nigdy zaś pracą* (IAP, s. 22). Oto wybrane cytaty:

[10] Otóż ci osadnicy nie mają dość słów, któremiby zdolali skreślić **dzikość i okrucieństwa indjan** (IAP, s. 20).

[11] [...] młoda pewna dama [...] puściła się w drogę do swych znajomych, nie wiedząc wcale o tym, że **Indyanie** w tych tam stronach **mord i pożogę szerzą** (Cz, s. 170).

[12] I tak w zachodnich stanach i terytorjach najmniejszej nie mają nadziei, **żeby indjanin dał się ucywilizować** (IAP, s. 22).

Różnice w sposobie opisywania społeczności indiańskiej uwidaczniają się ponadto w doborze przydawek dookreślających *nomen proprium*. Znamienny jest przymiotnik *dziki*, negatywnie wartościujący społeczność Indian pod względem cywilizacyjnym. *Dziki* to 'nieucywilizowany', leksem ten w użyciu rzeczownikowym występuje jako synonim antroponimu *Indianie*, np. *Rząd wyznacza **dzikim** ziemię, a biali ją zabierają, i wytępiwszy Indian, zakładają nowe Stany* (s. 104). Przymiotnik *dziki* w funkcji przydawki nie ma w *Listach* wielu poświadczeń. Oto te nieliczne: *ujrzałem po raz pierwszy dzikich Indian* (s. 108, 188), *zaręczało mi, że dzikich Indian wcale już nie ma w Kalifornii* (s. 259), *Indianie z dzikiego jeszcze zupełnie pokolenia Cachuilla* (s. 258), *dzikich i bitnych Apachów i Komenczów* (s. 277).

W innych kontekstach, gdy mowa o plemionach Indian współlegzystujących z białymi osadnikami, Litwos podkreśla z kolei ucywilizowanie rdzennych mieszkańców Ameryki. Cecha ta zostaje oddana formami imiesłowowymi: *ucywilizowany*, *półucywilizowany*, *oswojony*, *półoswojony*, nieraz obudowana komentarzem metatekstowym *tak zwany*: *tak zwanych ucywilizowanych Indian* (s. 111), *ucywilizowanych na pół Indianach* (s. 146), *większe oddziały półucywilizowanych Indian* (s. 179), *półoswojeni Indianie* (s. 174).

Grupę przydawek dookreślających *nomen proprium* uzupełniają inne, ale trzeba zaznaczyć, nieliczne przymiotniki: *stary* jako nazwa cechy, wskazująca na wiek, występuje tylko w odniesieniu do fikcyjnej postaci Indianina Ramona (przewodnika Sienkiewicza): *stary Indianin Ramon* (s. 245, 247), *stary Indianin* (s. 252, 267); *czysty* — jako określenie odnoszące się do rasy: *nie był zupełnie czystym Indianinem* (s. 247), *czyste Indianki* (s. 278). W grupie tych określeń mieszczą się nominacje zawierające ocenę umiejętności bojowych poszczególnych plemion. Dodatkowo nacechowanie wnosi przydawka *znakomity* w odniesieniu do Siouxów: *znakomity naród Siouxów* (s. 315), a negatywnie wartościujący przymiotnik *straszne* podkreśla okrucieństwo jednego z plemion indiańskich: *straszne pokolenie „Przekłutych nosów”* (s. 280). Pojedyncze użycia mają szeregowo zestawione przydawki *spokojny i bojaźliwy*: *Indianie, spokojni i bojaźliwi* (s. 339), oraz imiesłów *wygłodzony*: *wygłodzony Indianin* (s. 258).

Widzimy zatem, że grupa przydawek dookreślająca nazwy własne nie stanowi zbioru zróżnicowanego ani pod względem liczbowym, ani stylistycznym. Określenia te bardziej oddają prawdę o opisywanej rzeczywistości niż ją kreują.

W związku z podstawową nazwą *Indianie* pozostaje do omówienia dość licznie reprezentowana w *Listach z podróży do Ameryki* grupa formacji z derywatem przymiotnikowym *indyjski*. Do XIX wieku włącznie przymiotnik *indyjski* odnosił się zarówno do Indii, jak i Indian. Dopiero SJPDor rozróżnia znaczenia *indiański* 'odnoszący się do Indian' i *indyjski*

‘odnoszący się do Indii, związany z Indiani’. Choć, co należy zauważyć, w publikacjach „Wędrowca” używa się formy *indiański*, np.: *kresy indiańskie* (IAP1, s. 20), *lud indiański* (IAP1, s. 20), *plemiona indiańskie* (IAP1, s. 20), *szczypty indiańskie* (IAP1, s. 20), *sprawy indiańskie* (IAP1, s. 21), *piękności indiańskie* (o kobietach, IAP2, s. 41).

W materiale wyekscerpowanym z Sienkiewiczowskich *Listów* przymiotnik *indyjski* (w liczbie mnogiej *indyjscy*) najczęściej łączy się z rzeczownikami *pokolenie*, *plemię*, oznaczającymi zbiorowość Indian: *indyjskie plemiona* (np. s. 104), *pokolenia indyjskie* (np. s. 190, 289, 285, 291, 324). Ponadto, przydawka dzierżawcza *indyjski* wykazuje łączliwość z rzeczownikami osobowymi, np.: *jeźdźcy indyjscy* (s. 221), *skwa indyjska* (s. 279), *indyjski wojownik* (s. 293, 319); nieosobowymi — przeważnie nazywającymi przedmioty i obiekty przybliżające realia indiańskie: *chata indyjska* (s. 267), *indyjskie wigwamy* (258), *zwyczaje indyjskie* (s. 106), *obyczaj indyjski* (s. 224). Znamionną grupę stanowią wyrażenia opisujące nowe realia, w jakich znaleźli się Indianie: *rezerwacje indyjskie* (s. 288), *ziemie indyjskie* (s. 316), *komisarz do spraw indyjskich* (s. 288), *komisarz rządowy rezerwacji indyjskiej Utów* (s. 293); należą tu także nieliczne określenia ewokujące realia wojenne: *rozruchy indyjskie* (s. 290), *krwa indyjska* (s. 98). Ostatnią grupę wyrażen stanowią połączenia z rzeczownikami abstrakcyjnymi: *indyjska przebiegłość* (s. 189), *wyobrażenia indyjskie* (s. 109), *prawdziwie indyjska ruchliwość* (252), *wyraz indyjski* (s. 267).

Oprócz struktur nazewniczych budowanych w oparciu o nazwy własne, mniej liczną kategorię określeń społeczności indiańskiej w *Listach* tworzą *nomina appellativa*. Wśród nominacji jednowyrazowych najwięcej poświadczeń mają trzy rzeczowniki: *plemię*, *pokolenie* i *wojownicy*, pojedynczo występują *rasa* i *naród*. Rzeczowniki te są jednocześnie ośrodkiem struktur wielowyrazowych. Leksemy *plemię* i *pokolenie* używane są w swoich podstawowych znaczeniach, czyli nazywają ‘wspólnotę etniczną i społeczną’. Jak wspominałam, nie wprowadza Sienkiewicz leksemu *szczerp*, który z kolei w publikacjach „Wędrowca” ma, jak się wydaje, więcej poświadczeń niż rzeczownik *plemię*:

[13] Całe te **plemiona** [...], znikają z powierzchni ziemi z zastraszającą szybkością (s. III).

[14] [...] każde bowiem **pokolenie** broni swych granic z tym większą wściekłością, że idzie o bawoły, czyli po prostu o byt myśliwców, a również każde **pokolenie** własne granice przekracza (s. 290).

[15] Krótko mówiąc, **rasa** ta dzielna, choć dzika ginie nieubłagane na całej przestrzeni Stanów (s. 104).

[16] Siouxowie to szlachetny **naród** (s. 438).

Natomiast rzeczownik *wojownicy* jednoznacznie wskazuje na wojenny kontekst użycia, co poświadczają wybrane cytaty: **Wojownicy** ich pomalowali się ochrą i stanęli w gotowości do boju, który obecnie już się rozpoczął! (s. 104), *Mając zamiar pomieszkać trochę w indyjskich wigwamach, pytałem kiedy wojownicy wrócą na powrót z za gór* (s. 258).

Mniej liczną grupę stanowią struktury wielowyrazowe. Istotnym składnikiem tych nominacji jest udział leksyki nacechowanej, głównie w postaci przydawek wartościujących, wskazujących na umiejętności bojowe: *prawdziwy wojownik* (s. 109), umiłowanie sławy: *wstawiony wojownik* (s. 319), *najpopularniejsza osobistość w Ameryce* (o Siedzącym Byku, s. 319), dumę: *dumny czerwonoskóry wojownik* (s. 385). Grupę określeń ewokujących pozytywną ocenę społeczności indiańskiej uzupełniają nominacje z leksem *bracia* i zaimkiem dzierżawczym *mój*¹⁴: *czerwoni bracia* (s. 109), *bracia moi* (s. 109), „*czerwoni bracia moi*” (s. 110). Należy jeszcze wspomnieć o trzech wartościujących peryfrazach nazywających społeczność indiańską. Pozytywne nacechowanie wnosi przenośnie użyty w nich leksem *dzieci*: *pierwotne dzieci tej ziemi* (s. 107), *dzieci przyrody* (s. 109), *proste dzieci natury* (s. 110). Co znamienne, zostały one użyte w jednym z pierwszych listów nadesłanych do „Gazety Polskiej”, w którym Sienkiewicz przybliżył sytuację Indian na kontynencie amerykańskim. Zaznacza w ten sposób swoją sympatię względem uciskanych plemion. Innych metaforycznych określeń Indian w *Listach* nie znajdziemy. Można stąd wyciągnąć wniosek, że Litwos unikał nadmierne go ubarwiania warstwy nazewnictwa w tworzeniu wizerunku Indian.

Grupa pejoratywnych określeń odnoszących się do Indian jest zdumiewająco nieliczna. W Sienkiewiczowskich *Listach* nominacje te funkcjonują na prawach cytatu: [...] *awanturnicy poczęli robić wymówki mnie i Francuzowi za to, żeśmy jak z ludźmi rozmawiali „z tymi łotrami, czerwonymi diablami, rozbójnikami” etc.* (s. 110) lub też są wypowiedziami przedstawicieli miejscowej ludności: — *Nie, bo gdyby który z tych czerwonych diabłów śmiał to zrobić, roztrzaskaj mu łeb w jego własnym wigwamie* (s. 258), *gdybym miał dziś w kieszeni tyle dwudziestodolarówek, ile każda z tych małp ma wszy w głowie, założyłbym bank we Frysko (San Francisco)* (s. 258). Nieliczne poświadczenia mają także nominacje z leksem *dziki* użytym w funkcji rzeczownikowej *dzicy* (s. 104, 111) oraz w funkcji przydawki przymiotnej *dziki wojownik* (s. 111).

Na tle materiału wyekscerpowanego z *Listów*, formy apelatywne określające Indian w publikacjach „Wędrowca” stanowią repertuar bardziej zróżnicowany, zwłaszcza pod względem stylistycznym. Chodzi zwłaszcza

¹⁴ Podobne określenia znajdują się w prywatnej korespondencji pisarza, np. *Ostatni list, jaki przywiózł mi wraz z gazetami mój czerwony przyjaciel Assavaun*, zawierał nowości, które i Was będą mocno interesować (L III 448), *Poluję z kilku jedynymi białymi skwaterami i z mymi czerwonymi braćmi tak zawzięcie [...], że trudno mi się jest oderwać nawet wobec tak wielkiej pokusy* (L III 450), *Ale tymczasem zdrów jestem jak byk, mocniejszy od Czerwonych braci daleko — wesół i kontent* (L III 453).

o udział leksyki wartościującej w nominacjach wielowyrazowych. Autorzy artykułów nierzadko opisują Indian w kontekście walk plemiennych i wojen prowadzonych z białymi osadnikami. Taka tematyka determinuje użycie określeń nacechowanych negatywnie. W jednym z artykułów (Cz) plemiona indiańskie nazywane są wartościującym rzeczownikiem *horda* 'zgraja, dzika tłuszcza, tłum' (SJPDor): *Dziś trudno nader przychodzi zawrzeć z Indianami jaką bądź ugodę, gdyż **naczelnicy pojedynczych hord**, stracili bardzo wiele na dawnym swym znaczeniu* (Cz, s. 171), *Kapotesy, odlamek **hordy Utów*** (Cz, s. 171), *Lata całe [...] włożył się za ich **hordą*** (Cz, s. 171). W określeniach wielowyrazowych wykładnikiem negatywnych ocen są przymiotniki wskazujące na okrucieństwo i brak ucywilizowania Indian: *szczeny srogie i okrutne* (Navajosi i Apachosi, IAP1, s. 21), *najdzikszy z koczujących szczepów* (o Cheyenchach, IAP4, s. 70), ogólnie o Indianach: *najzaciętszy wróg wszelkiej cywilizacji, postrach osadników* (IAP1, s. 20), *lud dziki, barbarzyński* (IAP2, s. 40), *dziki lud* (IAP1, s. 20). Ze względu na skłonność do rabunków nazwani zostali *najsprytniejszymi złodziejami* (IAP4, s. 70). Sygurd Wiśniowski określa z kolei Indian peryfrazą *zepsute dzieci przyrody* (SiA, s. 242), a w artykule o wojnie Amerykanów ze Siouxami pojawia się metaforyczne określenie (jednakże na prawach cytatu) „*czerwone robactwo*” (WwSZ, s. 149).

W porównaniu z nazwami nacechowanymi negatywnie określenia melioratywne odnoszą się z reguły do konkretnych plemion. Wykładnikami wartościowania są przydawki wskazujące na pozytywne cechy wyróżniające dane plemię spośród innych. Na przykład na wyższy stopień ucywilizowania: *oświećsze szczepy Cherokees i Wyandotes* (IAP1, s. 21), potencjał bojowy: *potężny szczep indiański* (Cheyennowie, IAP4, s. 69), *najdzielniejszy szczep* (Cheyennowie, IAP4, s. 71). Najwięcej pozytywnych ocen zebrało plemię Siouxów: *Na czele Indian stoją Sioux, najpiękniejsze, najwaleczniejsze, najbogatsze i największe ze wszystkich istniejących jeszcze plemion* (WwSZ, s. 150).

Zastanawiające jest, że to w artykułach publikowanych w „Wędrowcu”, nie zaś *Listach* H. Sienkiewicza, wśród określeń służących zarówno pejoratywizacji, jak i melioryzacji pojawiają się formy superlatywne: *najdzikszy, najzaciętszy, najsprytniejszy, najpiękniejszy, najwaleczniejszy* itd., które, wskazując na maksymalny stopień natężenia cechy, nie służą obiektywizacji przekazu. Przekazują osąd na podstawie subiektywnej oceny nadawcy tekstu.

Wnioski

Jak dowiodły analizy, repertuar określeń służących nazywaniu Indian jest istotnym elementem budowy obrazu rdzennej ludności amerykańskiej. Obraz ten w znacznej mierze uzależniony był od przyjętego przez autora tekstu punktu widzenia i celu wpisanego w tekst. Litwos wyjeżdżał do Ameryki, chcąc poznać kontynent i jego czerwonoskórych mieszkańców. Pomimo

wyrażonej w listach deklaracji, że śliczny kraj amerykański będzie przede wszystkim malował (L III 445), opis społeczności indiańskiej czyniony jest z perspektywy Europejczyka, który bardziej stara się badać istotę rzeczy niż z perspektywy podróżnika, który najchętniej przeniósłby system wartości i relacji społecznych właściwych społeczeństwom europejskim w środek amerykańskiej prerii. Sympatia Sienkiewicza jest po stronie Indian, ale nie jest względem nich bezkrytyczny. Ten umiarkowany obiektywizm w opisie problematyki Indian odzwierciedla warstwa nazewnicza *Listów z podróży do Ameryki*. Antroponimy (nazwy plemion, postaci) pełnią funkcję informacyjną, oddają realizm przedstawianego świata. Także określenia apelatywne cechuje prostota formy i znaczenia. Litwos stroni od struktur peryfrastycznych, określeń czy słownictwa prymarnie wartościującego. Tak umiejętnie dobiera leksykę, by nazywała cechy determinowane kontekstem treściowym. Na tle Sienkiewiczowskich *Listów* publikacje zamieszczone w „Wędrowcu” pisane są z punktu widzenia Europejczyka, którego oburza nieucywilizowanie Indian. Stąd widoczna w warstwie onimicznej tendencja do negatywnego wartościowania tej społeczności, podkreślenia ich okrucieństwa i dzikości. Choć, co warto na zakończenie podkreślić, to autor cyklu artykułów o Indianach Ameryki Północnej, deklarował, że przedstawi czytelnikowi „prawdziwy obraz Indian, nie barwiony urojonymi farbami” (IAP1, s. 20).

Wykaz skrótów

Cz: *Czerwonoskórzy naszych czasów*, „Wędrowiec” 193 (1873), s. 170–172.

IAP1: *Indjanie Ameryki Północnej i ich życie społeczne*, „Wędrowiec” 2 (1883), s. 19–22.

IAP2: *Indjanie Ameryki Północnej i ich życie społeczne*, „Wędrowiec” 3 (1883), s. 40–42.

IAP3: *Indjanie Ameryki Północnej i ich życie społeczne*, „Wędrowiec” 4 (1883), s. 51–53.

IAP4: *Indjanie Ameryki Północnej i ich życie społeczne*, „Wędrowiec” 5 (1883), s. 69–71.

L: Sienkiewicz H., *Listy*, t. III, cz. I, oprac., wstęp. M. Bokszczanin, Państwowy Instytut Wydawniczy, Instytut Książki, Warszawa 2007.

SiA: *Suowie i Amerykanie przez Sygurda Wiśniowskiego*, „Wędrowiec” 355 (1876), s. 241–244.

SJPDor: Doroszewski W. (red.), *Słownik języka polskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958–1969 (online: <http://sjp.pwn.pl/doroszewski/html>).

SL: Linde S.L., *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Warszawa 1807–1814 (online: <http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=8173&tab=3>).

- SWil: Zdanowicz A., Bohusz-Szysko M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–II, wyd. M. Orgelbrand, Wilno 1861 (online: <https://eswil.ijp.pan.pl/>).
- SW: Karłowicz J., Kryński A. A., Niedźwiedzki W. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927 (online: <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/publication?id=254>).
- WwSZ: *Wojna w Stanach Zjednoczonych*, „Wędrowiec” 349 (1876), s. 149–151.
- ZŻI: *Z życia Indian Stanów Zjednoczonych Ameryki*, „Wędrowiec” 42 (1888), s. 499–500.

Literatura

- Bartmiński J., 1999, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, w: *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 103–120.
- Giełżyński W., 1962, *Prasa warszawska 1661–1914*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Kmieciak Z., 1971, *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864–1885)*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Kowalska D., Pietrzak M., 2018, *Przedstawiciele obcych narodowości w oczach Sienkiewicza podróżnika*, „Zielonogórskie Seminaria Językoznawcze”, *Wokół dziejów używania polszczyzny — wspólnoty, potrzeby, zachowania komunikacyjne*, Zielona Góra.
- Krzyżanowski J., 1956, *Henryk Sienkiewicz. Kalendarium życia i twórczości*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Krzyżanowski J., 1968, *Henryka Sienkiewicza żywot i sprawy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Mariak L., 2011, *Językowy obraz Kozaka w Ogniem i mieczem Henryka Sienkiewicza. Część I. Sposoby prezentacji przedstawicieli społeczności kozackiej*, w: *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dziś*, red. U. Sokólska, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 151–169.
- Niewiara A., 2000, *Wyobrażenia o narodach w pamiętnikach i dziennikach w XVI–XIX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Najder Z., 1955, *O Listach z podróży do Ameryki Henryka Sienkiewicza*, „Pamiętnik Literacki” XLVI, z. 1, s. 54–122.
- Orgelbrand S., 1898–1912, *S. Orgelbranda Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, t. 1–18, Wydawnictwo S. Orgelbranda Synów, Warszawa (online: <http://cybra.p.lodz.pl/dlibra/publication/721?tab=1>).
- Parafianowicz H., 2003, *Ameryka i Amerykanie w świetle Listów z podróży Henryka Sienkiewicza*, „Studia Podlaskie” XIII, s. 5–22.
- Rólkowska M., 2009, *Miedzy mitem dobrego a złego dzikusa: rdzenni mieszkańcy Ameryki Północnej w XIX-wiecznych relacjach z podróży pisarzy polskich*, „Media — Kultura — Komunikacja Społeczna” 5, s. 187–197.

- Sandler S., 1966, *Indiańska przygoda Henryka Sienkiewicza: tropy Sachema*, „Pamiętnik Literacki” 57, z. 3, s. 39–88.
- Sienkiewicz H., 1986, *Listy z podróży do Ameryki*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Stocka A., 2007, *Zdobywanie Dzikiego Zachodu po wojnie secesyjnej w świetle „Wędrowca”*, „Białostockie Teki Historyczne” 5, s. 103–126.
- Stocka A., 2015, *Mit amerykańskiego zachodu na łamach czasopisma „Wędrowiec” (1863–1906)*, „Białostockie Teki Historyczne” 13, s. 169–189.
- Szczublewski J., 2006, *Sienkiewicz. Żywot pisarza*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa.
- Żabski T., 1998, *Sienkiewicz*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Warszawa.

Streszczenie

Obraz Indian w Listach z podróży do Ameryki Henryka Sienkiewicza w kontekście publicystyki „Wędrowca”

Część I. Sposoby nazywania przedstawicieli społeczności indiańskiej

Celem artykułu jest przedstawienie językowego obrazu rdzennych mieszkańców Ameryki Północnej, nakreślonego przez Henryka Sienkiewicza w *Listach z podróży do Ameryki*. Przedmiotem zaś szczegółowych analiz uczyniono słownictwo służące nazywaniu przedstawicieli społeczności indiańskiej, które wyekscerpowano z *Listów* i porównawczo zestawiono ze słownictwem pochodzącym z artykułów drukowanych na łamach czasopisma „Wędrowiec”. Zanalizowane zostały nazwy Indian i plemion indiańskich. Pod uwagę wzięto wariantywność nazw, synonimy, derywaty, formy apelatywne, nominacje wielowyrazowe (o charakterze neutralnym i nacechowanym), zakresy nazw i kontekst tekstowy, w jakim wystąpiły, oraz określenia o charakterze metaforycznym.

Słowa kluczowe: Henryk Sienkiewicz, listy z podróży, Indianie

Summary

The image of Native Americans in Listy z podróży do Ameryki by Henryk Sienkiewicz in the context of articles from „Wędrowiec”

Part I. Ways of naming representatives of Native American population

The aim of the paper is to present a linguistic image of native inhabitants of North America outlined by Henryk Sienkiewicz in *Listy z podróży do Ameryki*. The author excerpted from the *Listy* the lexicon used to name representatives of Native American population and compared it with the lexicon coming from articles published in the journal „Wędrowiec”. She analyzed names of Native Americans and their tribes, paying attention to variation of names, synonyms, derivatives, appellative forms, multiword expressions (neutral and marked), metaphorical expressions, scopes of names and textual context in which they had appeared.

Key words: Henryk Sienkiewicz, letters from journeys, Indians